

ARTICLES AND TREATISES ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Podwójna negacja w B 2 poematu Parmenidesa

Piotr BŁASZCZYK

Kraków

Kazimierz MRÓWKA

Kraków

ABSTRACT

In our article we focus on an analysis of the structure of double negation in the poem of Parmenides, paying attention to the fragment B 2. The starting point for the analysis is the classification of varieties of negation contained in Diogenes Laertius (VII 69–70): negation, denial, privation and double negation. We provide an example of double negation as given by Diogenes: “Not (is not a day) \leftrightarrow it is a day”. In terms of the poetic expression the law of double negation serves to strengthen the goddess’ speech. However, in the context of Parmenides’ ontology, the law of double negation serves as an affirmation of ‘is’. Our goal is to give a detailed analysis of the structure of double negation. In the next step we introduce Euclid’s proofs by comparison. We show that all four forms of negation indicated by Diogenes occur in the *Elements* and there is a richer set of the linguistic forms used as an expression of negation, including that of double negation. Finally, we show that Parmenides applies consciously the law of double negation, and the poem is the first philosophical text confirming the use of this law. In short, double negation can be summarized as follows: for the Stoics, in Diogenes Laertius (VII 69–70): “not (is not a day) \leftrightarrow is a day”; for Euclid: “not (is not-equal) \leftrightarrow is equal” (*Elements* I 6). “is not like that (... is not around ...) \leftrightarrow is around” (*Elements* VI 26); and in Parmenides: “is \leftrightarrow not (is not to be)” (B 2, v. 3).

KEYWORDS

Parmenides, poem, Euclid, *Elements*, Diogenes Laertius, Stoics, negation, double negation, hypernegation, privation, denial

WPROWADZENIE

W artykule omawiamy zastosowanie prawa podwójnej negacji we fragmencie B 2¹ poematu Parmenidesa (VI/V wiek p.n.e.). Przez prawo podwójnej negacji rozumiemy tautologię klasycznego rachunku zdań $\neg(\neg\alpha)\leftrightarrow\alpha$. Według naszej wiedzy, problem nie był przedmiotem szczegółowych analiz². Hermeneuci filozofii eleaty zwracają uwagę przede wszystkim na występującą w poemacie zasadę niesprzeczności, natomiast pomijają podwójną negację.

W filozofii Parmenidesa mamy do czynienia z pierwszymi próbami wyrażenia praw logiki. I co istotne w kontekście prezentowanej tu analizy, Parmenides jest pierwszym myślicielem greckim, który używa podwójnej negacji. Dla eleaty najważniejsza jest problematyka ontologiczna, a język nie jest traktowany jako niezależny twór, ale ściśle wiąże się go z bytem. Innymi słowy, język służy wyrażeniu i potwierdzeniu prawdy ontologicznej.

Jeszcze inną formę użycia podwójnej negacji spotykamy w *Elementach* Euklidesa, które powstały około 300 roku p.n.e. O ile na gruncie ontologii formy językowe są różnie interpretowane, o tyle w interpretacji tekstu matematycznego wszystkie one są sprowadzone do negacji rozumianej jako funktor zdaniotwórczy. Do logicznego i ontologicznego zastosowania negacji oraz podwójnej negacji u Parmenidesa możemy więc dodać zastosowanie matematyczne, wzorcowo przedstawione przez Euklidesa. Zatem parmenidejskie wyrażenie negacji i podwójnej negacji znajduje swe dopełnienie w *Elementach* — najważniejszym dziele matematyki greckiej.

W podjętej przez nas analizie wykorzystamy sporządzony przez stoików katalog negacji. Potraktujemy go jako wzorcową matrycę negacji wypracowaną w starożytności, na której można osadzać dokonania innych myślicieli w zakresie sądów negatywnych. Nawet jeśli taka metoda nie byłaby w pełni usprawiedliwiona, a dotyczy to Parmenidesa i konieczności spojrzenia retrospektywnego na jego poemat, to stałe odniesienie do stoickiego schematu jest, po pierwsze, poręczne, a po drugie, wypracowane zostało w tym samym obszarze myśli starożytnej.

¹ Oznaczenie za wydaniem Hermanna Dielsa i Waltera Kranza (DIELS i KRANZ 1952). Cytaty w języku greckim podajemy w naszym przekładzie. W innych wypadkach podajemy nazwisko tłumacza.

² Jedynym znanym nam tekstem, w którym jest mowa o podwójnej negacji w poemacie Parmenidesa, jest krótki artykuł Scotta Austina *Parmenides, double negation and dialectic*. Autor słusznie zauważa, że „Parmenides choose to negate as part of the most basic skeleton of his proof structure” (AUSTIN 2002: 95), i analizuje problematykę negacji w kontekście „znaków” bytu wymienionych w B 8. Niemniej ten sam autor nie omawia szerzej podwójnej negacji. Nie wskazuje nawet miejsca w B 2, w którym ona występuje.

POJĘCIE NEGACJI U STOIKÓW

Kluczowy jest dla nas fragment VII 69–70 dzieła Diogenesa Laertiosa, w którym autor *Żywotów* omawia logikę stoików³. Wybieramy tu cytaty, które zawierają omówienie pojęcia negacji:

Ἐν δὲ τοῖς ἀπλοῖς ἀξιώμασιν ἐστὶ τὸ ἀποφατικὸν καὶ τὸ ἀρνητικὸν καὶ τὸ στερητικὸν [...] καὶ ἀποφατικὸν μὲν οἷον „οὐχὶ ἡμέρα ἐστίν”. εἶδος δὲ τοῦ τουτὸ ὑπεραποφατικόν. ὑπεραποφατικὸν δ' ἐστὶν ἀποφατικὸν ἀποφατικοῦ, οἷον „οὐχὶ ἡμέρα οὐκ ἐστὶ”: τίθησι δὲ τὸ „ἡμέρα ἐστίν”. Ἀρνητικὸν δὲ ἐστὶ τὸ συνεστὸς ἐξ ἀρνητικοῦ μορίου καὶ κατηγορήματος, οἷον „οὐδεὶς περιπατεῖ”: στερητικὸν δὲ ἐστὶ τὸ συνεστὸς ἐκ στερητικοῦ μορίου καὶ ἀξιώματος κατὰ δύναμιν, οἷον „ἀφιλόανθρωπος ἐστὶν οὗτος”.

(Natomiast wśród sądów prostych⁴ jest negacja, przeczenie, prywacja [...], i przykładem negacji jest: „nie jest dzień”. Rodzajem zaś tego jest podwójna negacja. Podwójna negacja oznacza negację negacji, na przykład: „Nie nie jest dzień”; twierdzi więc „jest dzień”. Przeczenie zaś jest tym, co składa się z części przeczącej oraz orzeczenia, na przykład: „nikt nie przechadza się”⁵; prywacja zaś jest tym, co składa się z części pozbawiającej oraz twierdzenia, które z uwagi na znaczenie może być sądem prostym⁶, na przykład: „ten jest nie-ludzki”⁷).

³ DIOGENES LAERTIUS 1972.

⁴ ἀξιώμασιν jest celownikiem ἀξίωμα. Słownik Henry'ego G. Liddella, Roberta Scotta i Henry'ego S. Jonesa (LIDDELL, SCOTT i JONES 1966) podaje, że w nauce ἀξίωμα oznacza „that which is assumed as the basis of demonstration, selfevident principle”. W *Elementach* Euklidesa zdania, które współcześnie nazywane są aksjomatami, występują albo jako „postulaty” (αἰτήματα), albo „pojęcia wspólne” (κοινὰ ἔννοιαι). Wyrażenie ἀπλοῖς ἀξιώμασιν tłumaczymy jako „sąd prosty”, zaś Benson Mates (1949) — jako *atomic sentence*.

⁵ Dosłownie: „Nikt przechadza się”. Słowo „nikt”, użyte w formie imienia, pojawia się w jednym z fragmentów *Odysei* Homera:

Κύκλωψ, εἰρωτᾶς μ' ὄνομα κλυτόν, αὐτὰρ ἐγὼ τοι
ἐξερέω...

Οὔτις ἐμοὶ γ' ὄνομα: Οὔτιν δέ με κικλήσκουσι
μήτηρ ἠδὲ πατήρ ἢ δ' ἄλλοι πάντες ἐταῖροι.

(Cyklopie, zapytałeś mnie o moje sławne imię, ale powiem ci...

Nikt moim imieniem; nikim zważ mnie

matka i ojciec, i wszyscy inni towarzysze) [*Od.* IX 364–367].

Słowo Οὔτις, „Nikt”, pojawia się jeszcze w kilku innych miejscach, w IX 369, 408, 455, 455, 460. W IX 408 użyta jest konstrukcja Οὔτις με κτείνει δόλω οὐδὲ βίηφιν: „Nikt mnie zabija podstępem, nie siłą”, co w warstwie językowej jest równoznaczne stoickiemu przykładowi: „nikt przechadza się”.

⁶ Przekład Roberta D. Hicksa (DIOGENES LAERTIUS 1972): „a privative particle reversing the effect of a judgement”.

⁷ ἀφιλόανθρωπος w *Słowniku grecko-polskim* Zofii Abramowiczówny (1958): „wyzuty z uczuć do ludzi”; Hicks: „This man is unkind”.

Z powyższego cytatu możemy wydobyć cztery sposoby wyrażania negacji:

(a) ἀποφατικός, „negujący”, *negation* (DIOGENES LAERTIUS 1972);

(b) ὑπεραποφατικός, „podwójnie negujący”, dosłownie „hipernegujący” lub „nadnegujący”, *double negative* (DIOGENES LAERTIUS 1972). W języku greckim jest to więc jedno słowo, zamiast dwóch w językach nowożytnych. Warto w tym miejscu dodać, że pojęcie podwójnej negacji poświadczono jest jedynie u Diogenesa Laertiosa w VII 69;

(c) ἀρνητικός, „przeczący”, *denial* (DIOGENES LAERTIUS 1972);

(d) στέρητικός, „prywatywny”, *privation* (DIOGENES LAERTIUS 1972); „mający jakość negatywną” (ABRAMOWICZÓWNA 1965).

W cytowanym fragmencie przymiotniki poprzedzone są rodzajnikiem τὸ, stąd przekład „negacja”, „podwójna negacja”, „przeczenie”, „prywacja”. W warstwie językowej przedstawia się to następująco:

(a) οὐχὶ ἡμέρα ἐστίν, „nie jest dzień”;

(b) οὐχὶ ἡμέρα οὐκ ἔστι, „nie nie jest dzień”;

(c) οὐδεὶς περιπατεῖ, „nikt nie przechadza się”;

(d) ἀφιλάνθρωπος ἐστὶν οὗτος, „ten jest nieludzki”.

Na użytek niniejszego opracowania przyjmujemy następującą interpretację. Niech α jest sądem prostym (ἀξιωμα) w rozumieniu stoików, co oznacza, że w α nie występują spójniki „i”, „lub”, „jeżeli”, ale może wystąpić jakaś forma negacji⁸. Wówczas:

(a) z perspektywy gramatyki negacja odnosi się do orzeczenia i zdanie: „Nie jest dzień” można przedstawić schematycznie jako (Nie jest)(dzień). Z kolei w perspektywie logicznej negacja to funktor zdaniotwórczy, gdzie negacja zdania α , to zdanie $\neg\alpha$. Przyjmujemy perspektywę logiczną i zdanie: „Nie jest dzień” oddajemy schematycznie jako $\neg(\text{Jest dzień})$;

(b) hipernegacja to $\neg(\neg\alpha)$. Zatem zdanie: „Nie nie jest dzień” oddajemy schematycznie jako $\neg(\neg(\text{Jest dzień}))$;

(c) przeczenie związane ze słowem „nikt” oddajemy za pomocą negacji zdania z kwantyfikatorem egzystencjalnym. Niech więc R będzie predykatem „przechadza się”. Wówczas zdanie: „Ktoś się przechadza” przedstawimy schematycznie w postaci $\exists x[Rx]$. Odpowiednio: „Nikt się przechadza” przedstawimy jako $\neg\exists[Rx]$;

(d) z perspektywy gramatyki prywacja odnosi się do dopełnienia. Przyjmując perspektywę logiczną, prywację interpretujemy tak samo jak negację typu (a). Zatem zdanie: „Ten jest nie-ludzki” zapiszemy schematycznie jako $\neg(\text{Ten jest ludzki})$.

⁸ W interpretacji Matesa ἀξιωμα to wyrażenie, w którym nie występują spójniki („i”, „lub”, „jeżeli”). Z drugiej jednak strony Mates w swoim opracowaniu w ogóle nie wspomina o negacji. Zob. MATES 1949. Łukasiewicz z kolei w ogóle nie odnosi się do tej kwestii. Zob. ŁUKASIEWICZ 1961.

Zauważmy, po pierwsze, że wyróżnione przez Diogenesa formy to cztery językowe sposoby wyrażania negacji. W interpretacji logicznej wszystkie je traktujemy jako funktor zdaniotwórczy. Podobną interpretację znajdujemy u Jana Łukasiewicza:

W stoickiej logice zdań występują następujące funkcje: negacja, implikacja, koniunkcja i dysjunkcja. Trzy pierwsze funkcje zdaniowe są definiowane [...] jako „funkcje prawdziwościowe”. Negację, czyli zdanie sprzeczne względem jakiegoś zdania, otrzymujemy, zgodnie z poglądem stoików, w ten sposób, że kładziemy przed tym zdaniem znak zaprzeczenia zdaniowego (ŁUKASIEWICZ 1961: 182)⁹.

Po drugie, wszystkie cztery formy negacji odnajdujemy w *Elementach* Euklidesa, chociaż u greckiego filozofa występuje bogatszy zestaw form językowych. Wymieńmy kilka z nich:

- ad (a) „nie jest” ($\text{o}\ddot{\upsilon}\kappa \ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu, \ \mu\eta \ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu$), „w przeciwnym razie” ($\text{e}\iota \ \gamma\grave{\alpha}\rho \ \mu\eta$);
- ad (c) „żaden z” ($\text{o}\ddot{\upsilon}\kappa \ \acute{\alpha}\nu \ \acute{\epsilon}\kappa\acute{\alpha}\tau\epsilon\rho\nu$), „nigdy” ($\mu\eta\delta\acute{\epsilon}\pi\omicron\tau\epsilon$), „nie można wstawić” ($\text{o}\ddot{\upsilon} \ \pi\alpha\rho\epsilon\mu\pi\iota\pi\tau\epsilon\iota$), „nie można skonstruować” ($\text{o}\ddot{\upsilon} \ \sigma\upsilon\sigma\tau\alpha\theta\eta\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$);
- ad (d) „nie-równy” ($\acute{\alpha}\nu\text{-}\iota\sigma\omicron\varsigma$), „nie-współmierny” ($\acute{\alpha}\text{-}\sigma\ddot{\upsilon}\mu\mu\epsilon\tau\rho\omicron\varsigma$)¹⁰.

W matematyce i nowożytnej tradycji odczytywania *Elementów* wszystkie te formy są powszechnie sprowadzane do jednej logicznej formy funktora zdaniotwórczego.

Po trzecie, forma (c) należy do logiki predykatów, a nie logiki zdań. W przyjętej interpretacji utwierdza nas jednak fakt, że podobną konstrukcję językową znajdujemy w *Elementach* Euklidesa, a wówczas odpowiednie zdania są interpretowane w zaproponowany wyżej sposób.

Po czwarte, forma (d) znalazła bardzo rozbudowaną interpretację w ramach ontologii fenomenologicznej¹¹. W niniejszym opracowaniu pomijamy ten aspekt i porzucamy tylko na interpretacji logicznej.

W kontekście niniejszego artykułu szczególnie ważny jest punkt (b), czyli $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\alpha\pi\omicron\phi\alpha\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$, podwójna negacja, dla której — zgodnie z literą omówionego wyżej tekstu stoickiego — zachowaliśmy określenie „hipernegacja”.

PODWÓJNA NEGACJA W *ELEMENTACH*

W *Elementach* Euklidesa podwójna negacja występuje w dowodach nie wprost. Dowody tego typu są zbudowane według podobnego schematu logicznego: (1) Twierdzą, że α . (2) Jeśli $\neg\alpha$, to na podstawie wcześniej udowodnionych twierdzeń dochodzimy do sprzeczności. (3) Zatem α . Czasami, w punkcie (3)

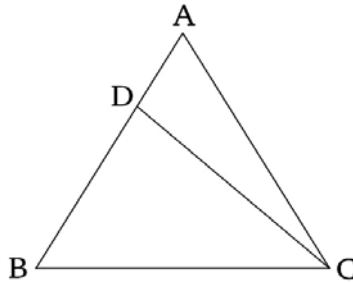
⁹ Należy jednak dodać, że w swoim opracowaniu Łukasiewicz nie odnosi się do komentowanego przez nas fragmentu VII 69–70 Diogenesa Laertiosa.

¹⁰ Językowe formy podwójnej negacji przedstawimy w następnym punkcie.

¹¹ Zob. BŁASZCZYK 2003.

występuje schemat logiczny $\neg(\neg\alpha)\rightarrow\alpha$. Odpowiadają mu dwa schematy językowe: οὐκ... ἄνισος (*Elementy* I 6) oraz οὐκ... οὐκ (*Elementy*, VI 26). Oto kluczowy fragment twierdzenia I 6:

ἔστω τρίγωνον τὸ ABΓ ἴσην ἔχοντὴν ὑπὸ ABΓ γωνίαν τῇ ὑπὸ AΓB γωνίᾳ: λέγω, ὅτι καὶ πλευρὰ ἢ AB πλευρᾷ τῇ AΓ ἔστιν ἴση. εἰ γὰρ ἄνισος ἔστιν ἢ AB τῇ AΓ, ἢ ἑτέρα αὐτῶν μείζων ἔστιν. ἔστω μείζων ἢ AB [...] ὅπερ ἄτοπον: οὐκ ἄρα ἄνισος ἔστιν ἢ AB τῇ AΓ: ἴση ἄρα¹².

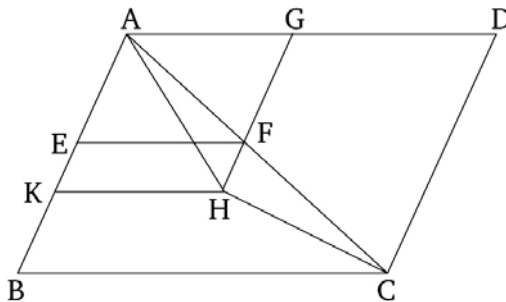
(Niech trójkąt ABC ma kąt pod ABC równy ACB. Twierdzę, że bok AB jest także równy bokowi AC. Bowiem, gdy AB jest nierówny AC, jeden z nich jest większy. Niech AB będzie większy. [...] Co jest niemożliwe. Zatem AB nie jest nierówny AC. Zatem równy).

Założenie $AB \neq AC$ prowadzi do sprzeczności, stąd wnioskowanie przedstawione w dwóch ostatnich zdaniach: $\neg AB \neq CD \rightarrow AB = CD$.

Negacja w postaci ἄνισος, $AB \neq AC$, odpowiada temu, co Diogenes Laertios nazywa τὸ στερητικός, zaś negacja w postaci οὐκ odpowiada τὸ ἀποφατικός. Obydwie negacje — powtórzmy — interpretujemy w ten sam sposób, zatem $AB \neq CD$ to $\neg(AB = CD)$. Ostatecznie, we wnioskowaniu „AB nie jest nierówny AC. Zatem równy” odnajdujemy schemat logiczny $\neg(\neg\alpha)\rightarrow\alpha$.

Dowód twierdzenia VI 26 jest bardziej złożony zarówno w warstwie matematycznej, jak i językowej. Z uwagi na podwójną negację kluczowe zdanie twierdzenia VI 26 ma następującą postać:

οὐκ ἄρα οὐκ ἔστι περὶ τὴν αὐτὴν διάμετρον τὸ ABΓΔ τῷ AZ: περὶ τὴν αὐτὴν ἄρα ἔστι διάμετρον τὸ ABΓΔ παραλληλόγραμμον τῷ AZ παραλληλογράμμῳ.

¹² Greckie fragmenty *Elementów* podajemy za: HEIBERG 1883–1888.

(Nie jest tak, że równoległobok ABCD nie jest wokół tej samej przekątnej co AF; zatem, równoległobok ABCD jest wokół tej samej przekątnej, co równoległobok AF).

Przyjmując teraz, że:

— α to zdanie: „równoległobok ABCD jest wokół tej samej przekątnej co AF”,

— $\neg\alpha$ to zdanie: „równoległobok ABCD nie jest wokół tej samej przekątnej co AF”,

cytowane zdanie przedstawimy schematem logicznym: $\neg(\neg\alpha)\rightarrow\alpha$. W tym przypadku zarówno „nie jest tak, że”, jak i „nie jest wokół tej samej przekątnej” traktujemy jako negacje podpadające pod kategorie τὸ ἀποφατικός (Diogenes Laertios (a)).

PODWÓJNA NEGACJA W B 8, W. 32

Podobne zestawienie dwóch form negacji, jak te, które wskazaliśmy w twierdzeniu I 6 *Elementów*, odnajdujemy we fragmencie B 8, w. 32:

οὐνεκεν οὐκ ἀτελεύτητον τὸ ἐὼν θέμις εἶναι

(To dlatego prawem boskim jest, że będące nie jest niespełnione).

Chodzi dokładnie o wyrażenie οὐκ ἀτελεύτητον, „nie niespełnione”. W tym wypadku podwójna negacja tworzy się nie w wyniku podwojenia τὸ ἀποφατικός, ale przez zestawienie τὸ ἀποφατικός, „negacji”, z τὸ στερητικός, „prywacją”. Wyrażenie „nie niespełnione” znaczy tyle, co „spełnione”, dlatego rozumowaniu temu odpowiada schemat logiczny $\neg(\neg\alpha)\leftrightarrow\alpha$.

PODWÓJNA NEGACJA W B 2

Stwierdziliśmy we wprowadzeniu, że podwójna negacja używana jest przez Parmenidesa w kontekście ontologicznym. Stwierdzenie, że „nie jest” odnosi się więc do niebytu, podobnie jak afirmacja „jest” (lub w formie imiesłowu „będące”), oznacza to, co powszechnie ujmuje się pojęciem bytu. Kanwę dla analizy pojęcia niebytu, negacji i podwójnej negacji tworzy fragment B 2. Został on przekazany przez Proklosa (*In Tim.* I 345, 18–27; *In Parm.* 1078, 4–5) oraz Simplikiosia (*In Phys.* 116, 28–117, 1). Różnice między wersjami są niewielkie i dla naszych dociekań nieistotne. B 2 następuje bezpośrednio po fragmencie wprowadzającym w cały poemat, oznaczonym przez Dielsa i Kranza jako B 1. W proemiu Parmenides buduje teatralną scenę podróży młodzieńca do domostwa bogini. Od B 2 aż do końca mamy już do czynienia z właściwym wykładem.

Nie jest to mowa wieloznaczna, mowa znaków na wzór wyroczni w Delfach, jak u Heraklita¹³, lecz mowa precyzyjna i jednoznaczna. Można powiedzieć, że jest to mowa „jednogłowej” bogini czy „jednogłowego” Parmenidesa, przeciwstawiająca się mowie „dwugłowych”¹⁴.

W B 2 bogini wymienia dwie — i tylko dwie — możliwe drogi badania: drogę bytu i drogę niebytu. O pierwszej mówi w wersach 3–4 B 2, zwłaszcza w wersie 3, o drugiej — w wersie 5. Co ciekawe, drogi zarówno bytu, a więc afirmacji „jest”, jak i niebytu ujęte są w formie negacji oraz podwójnej negacji. Zacytujmy B 2 w całości:

εἰ δ' ἄγ' ἐγὼν ἐρέω, κόμισαι δὲ σὺ μῦθον ἀκούσας,
 αἴπερ ὁδοὶ μούνη διζήσιός εἰσι νοῆσαι.
 ἢ μὲν ὅπως ἔστιν τε καὶ ὡς οὐκ ἔστι μὴ εἶναι,
 Πειθοῦς ἔστι κέλευθος ἀληθείῃ γὰρ ὀπηδεῖ,
 ἢ δ' ὡς οὐκ ἔστιν τε καὶ ὡς χρεῶν ἔστι μὴ εἶναι,
 τὴν δὴ τοι φράζω παναπευθέα ἔμμεν ἀταρπόν.
 οὔτε γὰρ ἂν γνοίης τό γε μὴ ἐόν, οὐ γὰρ ἀνυστόν
 οὔτε φράσαις.

(Chodź więc, powiem, a ty przyjmij usłyszany mit:
 Na drogach jedynych może dociekać myślenie,
 jedna, że jest i że nie jest nie być,
 Namowy to ścieżka, Prawda bowiem jej towarzyszy,
 druga, że nie jest i że konieczne jest nie być,
 wskazując ci, całkiem nie do zbadania to bezdroże;
 ani bowiem nie poznałbyś tego, co niebędące, bo niewykonalne,
 ani wskazał¹⁵).

Z powyższego fragmentu pochodzi B 2, w. 3: „jest i [...]”¹⁶ nie jest nie być”. O interpretacji negacji decyduje umiejscowienie nawiasów. Przyjmujemy: „jest i nie (jest nie być)”. W B 2, w. 3 dwa razy pada czasownik w trzeciej osobie liczby pojedynczej „jest” (ἔστιν, ἔστι) oraz jeden raz bezokolicznik „być” (εἶναι):

(a) pierwsze ἔστιν, „jest”, jest afirmacją, za pomocą której bogini definiuje pierwszą drogę: jest to droga bytu, droga „jest”;

(b) drugie ἔστιν, „jest”, poprzedzone jest partykulą przeczącą οὐκ (οὐ), stąd otrzymujemy οὐκ ἔστι, „nie jest”;

¹³ MRÓWKA 2004: 263–265.

¹⁴ MRÓWKA 2012a: 167.

¹⁵ Fragment B 2 podajemy za MRÓWKA 2012a: 110–111. Przekład B 2 nie jest literacki, lecz literalny, dzięki czemu zachowane zostaje m.in. wyrażenie podwójnej negacji. Uzasadnienie dla tej translacji można znaleźć w: MRÓWKA 2012a: 110–140. W tym miejscu pomijamy również kwestię możliwych znaczeń słowa „jest” u Parmenidesa: orzecznikowego, egzystencjalnego oraz prawdziwościowego, co zostało omówione w: MRÓWKA 2012a: 119–127.

¹⁶ Dalej pomijamy wielokropek w nawiasie kwadratowym.

(c) bezokolicznik εἶναι, „być”, również poprzedzony jest partykułą przeczącą μή, stąd otrzymujemy μή εἶναι, „nie być”;

(d) dodajmy do tego wyrażenie zbudowane z (b) oraz (c), to znaczy z dwóch czasowników i dwóch partykuł przeczących.

Możemy więc mówić o przejściu od afirmacji do negacji, a w przypadku negacji, o jej stopniowaniu, czyli przejściu od negacji do zanegowania negacji. Korzystając ze stoickiej sieci pojęć określających negację, powiemy, że (b) oraz (c) zawiera τὸ ἀποφατικὸς, „negację”, natomiast (d) jest τὸ ὑπεραποφατικὸς, „podwójną negacją”.

Krótko mówiąc, zdanie οὐκ (ἔστι μή εἶναι), „nie (jest nie być)”, traktujemy jako podwójną negację i zdanie równoznaczne wyrażeniu „jest” z (a). Od strony językowej mamy tu zestawienie dwóch form negacji stosowanych przez Euklidesa οὐκ oraz μή. Ogólnie zaś spełnione jest to, co pisze Diogenes Laertios: „Podwójna negacja oznacza negację negacji”.

PODSUMOWANIE

W artykule skupiamy się na analizie konstrukcji podwójnej negacji w poemacie Parmenidesa, zwracając szczególną uwagę na fragment B 2, w. 3. W wymiarze poetyckim podwójna negacja pełni funkcję wzmocnienia ekspresji wypowiedzi bogini, a dokładnie żywej, dosadnej ekspresji odrzucenia negacji przez negację. Natomiast w kontekście ontologii Parmenidesa podwójna negacja służy afirmacji pojęcia „jest”. Naszym celem nie jest analiza B 2 w kontekście ontologicznej treści pojęć negatywnych¹⁷, ale szczegółowa analiza konstrukcji podwójnej negacji.

Punktem wyjścia przedkładanych analiz jest klasyfikacja odmian negacji zawarta w *Żywotach* Diogenesa Laertiosa, fragment VII 69–70, gdzie obok negacji, przeczenia i prywacji wymieniana jest podwójna negacja. Przykład podwójnej negacji podany przez Diogenesa oddajemy schematem: „Nie (nie jest dzień) ↔ Jest dzień”.

Kolejnym krokiem jest wprowadzenie przez nas do analiz dowodów nie wprost z *Elementów*. Pokazujemy, po pierwsze, że wszystkie cztery formy negacji wskazane przez Diogenesa występują u Euklidesa, po drugie zaś, że *Elementy* zawierają bogatszy zestaw form językowych służący wyrażeniu negacji, w tym podwójnej negacji. Utrwalony przez historię matematyki sposób odczytania *Elementów* pozwala nam interpretować wszystkie zastane u Euklidesa językowe formy negacji w jeden sposób, jako zdaniotwórczy funktor negacji. W rezultacie wszystkie wskazane przez Diogenesa odmiany negacji interpretujemy jako zdaniotwórczy funktor negacji, a schemat: „Nie (nie jest dzień) ↔ Jest dzień” traktujemy jako przykład prawa logiki zdań $\neg(\neg\alpha) \leftrightarrow \alpha$.

¹⁷ Wyczerpującą, ontologiczną analizę B 2 czytelnik może znaleźć w: MRÓWKA 2012a: 110–140.

Uwzględniając podobieństwo form językowych występujących u Euklidesa i Parmenidesa, fragment B 2, w. 3 poematu ujmujemy schematem: „jest \leftrightarrow nie (jest nie być)”. Podobnie fragment B 8, w. 32 oddajemy schematem: „nie (nie-spełnione) \leftrightarrow spełnione”. Podobieństwo środków językowych użytych do wyrażania podwójnej negacji przez Euklidesa i Parmenidesa oraz zastosowanie tych samych środków logicznych do analizy *Elementów* oraz poematu sprawiają, że przedstawione wyżej schematy sprowadzamy do prawa logicznego $\neg(\neg\alpha)\leftrightarrow\alpha$.

Przedłożone analizy świadczą również o tym, że Parmenides świadomie stosuje prawo podwójnej negacji, a poemat jest pierwszym w historii tekstem filozoficznym poświadczającym jego użycie.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMOWICZÓWNA, Zofia (1958–1965), *Słownik grecko-polski*, t. 1–4. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ACERBI, Fabio (2009): *Théorie et pratique de la négation dans les mathématiques et la logique grecques*. <http://www.univ-paris-diderot.fr/philomathique/Acerbi12-05-09.pdf> (dostęp: BRAK DATY).
- AUSTIN, Scott (2002): Parmenides, double negation and dialectic. [W:] Victor CASTON, Daniel W. GRAHAM (red.): *Presocratic Philosophy. Essays in honour A.P.D. Mourelatos*. Burlington: Ashgate Publishing, 95–99.
- BŁASZCZYK, Piotr (2003): Odrzucenie *tertium non datur*. *Kwartalnik Filozoficzny* 31 (1), 17–37.
- BŁASZCZYK, Piotr i MRÓWKA, Kazimierz (2013) (red.): *Euklides, Elementy, Księgi V–VI. Tłumaczenie i komentarz*. Kraków: Copernicus Center Press (w przygotowaniu do druku).
- DIELS, Hermann i KRANZ, Walter (1952): *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Wyd. 6. Berlin: Weidmann.
- DIOGENES LAERTIUS (1972): *Lives of Eminent Philosophers*. Przeł. Robert D. Hicks, t. I–II. Cambridge: Harvard University Press (*Loeb Classical Library*).
- HEIBERG, Johan Ludvig (1883–1888) (red.): *Euclidis Elementa*, t. I–V, Lipsk: B.G. Teubner.
- LIDDELL, Henry G., SCOTT, Robert i JONES, Henry S. (1966): *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- ŁUKASIEWICZ Jan (1961): Z historii logiki zdań. [W:] Jan ŁUKASIEWICZ: *Z zagadnień logiki i filozofii. Pisma wybrane*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 178–194.
- MATES, Benson (1949): Stoic Logic and the Text of Sextus Empiricus. *The American Journal of Philology* 70 (3), 290–298.
- MRÓWKA, Kazimierz (2004) (red.): *Heraklit. Fragmenty: nowy przekład i komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- MRÓWKA, Kazimierz (2011): Analiza B 8, w. 51–61 poematu Parmenidesa. *Logos i Ethos* 31 (2), 183–201.
- MRÓWKA, Kazimierz (2012a): *Parmenides. Ścieżka Prawdy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MRÓWKA, Kazimierz (2012b): Poemat Parmenidesa. Fragmenty B 9–B 17, B 19. *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce* 50, 118–139.